

«Вогнем і мечем» М. Старицький. 1887 року він написав драму «Богдан Хмельницький» (надрукована через цензурні причини 1897 року), а з 1895 по 1897 рік щорічно з'являються романи російськомовної трилогії «Богдан Хмельницький» («Перед бурєю», «Буря», «Біля пристані»). Авторських свідчень про роман Г. Сенкевича як передтекст немає, але взагалі-то тексти М. Старицького відрізняються літературністю. Цей автор часто запозичував чужі концепції. Було навіть декілька скандалів. Драму «Богдан Хмельницький» сам автор відносить до оригінальних творів, але дуже вже потужно у ній виглядає мотив особистої образи Хмельницького на Чаплинського, що й наштовхує на думку про знайомство автора з романом Г. Сенкевича, де український гетьман здебільшого керується не здоровим глуздом, а бажанням помсти» [10, с. 558]. Візьмемо до уваги лише актуальний у цьому контексті аспект обізнаності М. Старицького з творчістю Г. Сенкевича, не полемізуючи з дослідницею щодо запозичених концепцій. Вочевидь М. Старицький цікавився новинками літератури, а особливо історичної белетристики, тож не міг залишити поза увагою таке контроверсійне явище, як роман «Вогнем і мечем».

М. Старицький був обізнаний не лише з прозою Г. Сенкевича, що отримала високу оцінку й стала помітним явищем європейської белетристики того часу, а і з творами А. Ролле, Ф. Равіти-Гавронського, інших польських авторів, які друкувалися в перекладах на сторінках «Киевской старины». Українські письменники наприкінці XIX століття приймають виклик Г. Сенкевича, намагаються сформуванати альтернативний погляд на Хмельниччину, зрозуміло, що при цьому спільну українсько-польську історію XVII ст. вони моделюють з принципово інших позицій, аніж польський белетрист.

М. Старицький усвідомлював полемічний характер свого історичного «проекту», покликаною утвердити українську «рацію» супроти популярних інтерпретацій польської історіографії, зокрема найбільш репрезентативного роману «Вогнем і мечем» [11, с. 93 – 113]. На думку Г. Грабовича, в українській літературі немає прямих аналогій до роману Г. Сенкевича [5, с. 174], жоден із серйозних українських творів не був написаний безпосередньо як «відповідь» польському белетристу, проте необхідно брати до уваги те, що українські автори не тільки протистояли Г. Сенкевичу, а й розвивали власну історіософську традицію, започатковану М. Гоголем і П. Кулішем. У цьому випадку несинхронність реакцій можна пояснити тим, що польська історіографія мала у своєму розпорядженні чимало наукових і науково-популярних праць, тоді як національна пам'ять українців до появи ґрунтовних студій М. Грушевського на межі XIX – XX ст. переважно концентрувалася в белетристиці (П. Куліш, М. Костомаров, Д. Мордовець та ін.).

Полемічний аспект історичної прози XIX ст. засвідчує еволюцію форм культурної свідомості українців і поляків. Тут ми маємо справу з дискурсивною практикою, яка забезпечує тісну конкретну взаємодію, постійний контакт, багатозначний вплив. Романтичний міф козаччини, репрезентований в українських повістях М. Гоголя, зазнав критичного переосмислення й перекодування в романах П. Куліша, Г. Сенкевича, М. Старицького, проте навіть наприкінці XIX ст. у ньому виразно зберігається ідеалістичне уявлення про силу національного духу як основний критерій історичної правди. Оцінюючи дискусії історичних белетристів на зламі століть, Я. Поліщук проводить аналогію з полемічною літературою доби Ренесансу: «Якщо на межі XVI – XVII ст. українська еліта переймалася дебатами стратегічного значення з польсько-католицькими опонентами, то й наприкінці XIX ст. наростає подібна дискусійна напруга між українцями та поляками. В обох випадках результатом полемік стало надбання цілого корпусу літературних текстів. Певну подібність можна зауважити і в способі ведення дискусії та добирання аргументів, але на цьому схожість, здається, й завершується. В епоху Відродження йшлося про захист конфесійних принципів та догматів, що поступово заводило полеміку в глухий кут схоластичної, неактуальної, мертвої проблематики. У XIX ст. предметом суперечки було трактування спільного для кількох народів минулого, однак насправді за візіями давнини виразно проглядалися силуети сучасних духовних потреб, динаміка росту національної свідомості, що вимагала

утвердження та гідної репрезентації символічної генеалогії нації» [8, с. 57]. Відтак, не зважаючи на імперську ситуацію й вимоги цензури, було створено кілька моделей такої умовної генеалогії, свідченням чого й стала історична проза Г. Сенкевича й М. Старицького.

Як відомо, у будь-який історичний період у кожній культурі вагома роль завжди належить тому, що пишуть, говорять і думають про Іншого. Стереотип, як специфічний різновид образу, прагне мінімальну кількість інформації видати за максимальну, таким чином створити вигляд наближеності до справжньої суті. Тому стереотип – це певна аббревіатура, емблематичність культури, ідеології, ущільнена форма. «Образи чужорідного простору, ці своєрідні смислові згустки, утворюють якраз таку конотацію поняття «соціальні уявлення», яка є горизонтом дослідження імагології. Отже, імажинарність оформлюється в дисципліну, що становить частку Історії – подієвої, політичної, соціальної. При цьому доволі значні феномени – як-от успадкована ворожнеча, колоніалізм і його ідеологічно-культурні наслідки (расизм, мистецький чи літературний екзотизм) – не можуть глибинно взаємодіяти з формуванням образу та змісту імажинарності в конкретний історичний час. Цілком очевидно, що імажинарність питома пов'язана як із минулим, так і з майбутнім суспільства чи будь-якого іншого людського угруповання», – слушно зауважує сучасний французький дослідник [12, с. 193].

Важливим елементом етнокультурного образу поляка, засадничого в імагології, став чинник аристократичності як вродженої, так і набутої риси національного характеру (це асоціювалося також із гордовитістю, пихатістю, зарозумілістю). Аристократичність, або шляхетність як характерна риса поляків була зафіксована в колективних уявленнях українців, яку трактували її зазвичай іронічно, негативно. Акцентування на «шляхетності» визначало його важливу роль у художній репрезентації образу поляка, що переходило в українську свідомість із творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Старицького та інших письменників XIX й початку XX ст. До речі, вказана тенденція зафіксована і в текстах попередніх століть. Усталене переконання у зверхності поляків лише підсилювало стереотипне уявлення.

Зображення поляків у трилогії М. Старицького не є абсолютно однобічним, викривлено суб'єктивним. Маємо досить цікавий феномен: більшість конкретних історичних персонажів у творах М. Старицького постають «нормальними» людьми зі своїми відомими вадами і чеснотами (король Владислав, канцлер Осолінський, безіменний ротмістр). Натомість вигаданих осіб об'єднують спільні риси: непогамовне свавілля (стереотип Польщі як царства безладдя і сваволі), надмірна гонористість, екзальтованість. Створеними образами польської шляхти, зокрема польського короля, М. Старицький явно полемізував з відповідними судженнями Г. Сенкевича. Тому і теми, й персонажі історичної прози М. Старицького виявляють передусім заданість на героїзацію минулого, втілення культу волі, особистої і національної гідності як засадничих цінностей ідеального національного характеру. Письменник активно використовує козацький міф, поєднуючи його з фольклорною традицією, бо ідеалізація козаччини – це своєрідне ствердження українського національного духу, який, на думку автора, саме в цих формах виявив свою сутність.

Висновки. Таким чином, в українській і польській свідомості протягом XIX ст. формувалися й утверджувалися стереотипи (міфи) взаємного сприймання (українці – поляки), свідченням чого стала поява цілої низки творів, які потребують окремого аналізу. Окрім того подальшого ґрунтовного вивчення потребують українсько-польські відносини, по-перше, з точки зору націєтворення, до того ж не тільки власне українського і польського, але також литовського, російського, єврейського, білоруського (наприклад, порівняльне вивчення українсько-польських і російсько-польських стереотипів). Варто було б продовжити вивчення типології і взаємодії українського та польського антисемітизму і т.д. По-друге, важливо також дослідити українсько-польську взаємодію на власних територіях (українці в Польщі й поляки в Україні), так і за її межами,

передусім в найбільш конфліктогенній «пограничній» зоні між ними, тобто привнесення в проблематику стереотипів регіонального виміру. До того ж потребують порівняльного дослідження українська й польська народні культури з точки зору формування і побутування в них етностереотипів, їхня дотичність до уявлень, котрі властиві освіченому суспільству.

Список використаної літератури:

1. Горизонтов Л. «Польская цивилизованность» и «русское варварство»: основание для стереотипов и автостереотипов / Л. Горизонтов // Славяноведение. – 2004. – № 1. – С. 39 – 48.
2. Фінберг Л. Українсько-єврейські взаємини: історична міфологія, яка перемагає інтелектуалів / Л. Фінберг // Дух і Літера. – 1998. – №3 – 4. – С. 137 – 146.
3. Павленко В., Таглин С. Факторы этнопсихогенеза / В. Павленко, С. Таглин. – Харьков: Фолио, 1998. – 160 с.
4. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с.
5. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К.: Основи, 1997. – 604 с.
6. Поліщук В. Художня проза Михайла Старицького / В. Поліщук. – Черкаси : Брама, 2003. – 376 с.
7. Наєнко М. Художня література України: в 2 ч. / М. Наєнко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – Ч. I: Від міфів до реальності. – 660 с.
8. Поліщук Я. Література як геокультурний проект / Я. Поліщук. – К. : Академвидав, 2008. – 304 с.
9. Старицький М. Оповідання, статті, листи / Старицький М. Зібрання творів: у 8 т. / М. Старицький. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 8. – 751 с.
10. Матушек О. Іван Франко і Генрик Сенкевич / О. Матушек // Іван Франко: Дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 557 – 563.
11. Зашкільняк Л. Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л. Зашкільняк // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 93 – 113.
12. Пажо Д.-А. Образотворчість (від культурних кліше до імажинарного) / Д.-А. Пажо // Всесвіт. – 2017. – №5 – 6. – С. 178 – 197.

References

1. Horizontov, L. (2004). «Polish Civilization» and «Russian barbarity»: the basis for stereotypes and autostereotypes. *Slavianovedynee (Slavic Studies) 1*, 39 – 48 (in Rus.)
2. Finnberg, L. (1998). Ukrainian-Jewish Relations: The Historical Mythology That Overcomes Intellectuals. *Dukh i Litera (Spirit and letter)*, 3 – 4, 137 – 146 (in Ukr.)
3. Pavlenko, V., Taglin, S. (1998). *Factors of ethnopsychogenesis*. Kharkiv: Folio (in Rus.)
4. Hrytsak, I. (2004). Passion for nationalism: historical essays. Kyiv: Critics (in Ukr.)
5. Grabovych, G. (1997). On the history of Ukrainian literature: Research, essays, polemics. Kyiv: Osnovy (in Ukr.)
6. Polishchuk, V. (2003). *Mykhailo Starytsky's fiction*. Cherkasy: Gateway (in Ukr.)
7. Nayenko, M. (2005). *Fiction of Ukraine*. Kyiv: Enlightenment, 1 (in Ukr.)
8. Polishchuk, I. (2008). *Literature as a geocultural project*. Kyiv: Academic Edition (in Ukr.)
9. Starytsky, M. (1965). *Stories, articles, letter*. Kyiv: Dnipro, 8 (in Ukr.)
10. Matushek, O. (2010). Ivan Franko and Henryk Sienkiewicz. *Ivan Franko: Spirit, science, thought, will*, 2, 557 – 563 (in Ukr.)
11. Zashkilnyak, L. (2005). Ukraine between Poland and Russia: historiography and public consciousness. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Magazine) 5*, 93 – 113 (in Ukr.)
12. Pago, D.-A. (2017). Fine art (from cultural cliches to imaginary). *Vsesvit (Universe)*, 5 – 6, 178 – 197 (in Ukr.)

MARTSENISHKO Victoria Oleksandrivna,
Lecturer at the Department of at the Department
of Ukrainian Literature and comparative
studies Bohdan Khmelnytsky National
University at Cherkasy
e-mail: vikorlitta@mail.ru

«RECEPTION-RESPONSE» AS AN OBJECT OF THE IMAGO: H. SENKEVYCH «WITH FIRE AND SWORD» – M. STARYTSKYI «BOHDAN KHMELNYTSKYI»

Introduction. Comparative studies occupy one of the leading positions in contemporary Ukrainian literary criticism; and their importance is only intensified over time. The theme of cultural interaction, borderland, and Kresy is widely represented in Polish and Ukrainian literary criticism. The formation of the literary «response» to a foreign reception in the frames of internal literature has wide ideological, psychological, ethno-cultural dimensions. At the turn of XIX – XX centuries, the problem of delineation of «your own» / «alien» is rather acute for the Ukrainian writers. To make emphasis on «your own» while separating from «someone else's» (neighboring) is important. Consequently, we are focused on the representatives of the Ukrainian school in Polish literature, as well as on the novel by H. Senkevych «With Fire and Sword». In the work of H. Senkevych, the opposing visions of demonic Ukraine and sacred Poland were represented to become the basis for the long and stable structures of collective consciousness. The Ukrainian reaction to the novel «With Fire and Sword» resulted in the appearance of a whole series of works (including the trilogy by M. Starytskyi «Bohdan Khmelnytskyi») to have influence on the national self-assertion.

Purpose. The purpose of the article is to find out the facts and the factors of the influence of Ukrainian historical literature (in particular, the trilogy by Mykhailo Starytskyi «Bohdan Khmelnytskyi») on the formation of a multilevel unity: imagological discourse in the Ukrainian-Polish literary dialogue.

Results. In the novel «With Fire and Sword,» H. Senkevych affirmed the main postulates of the negative myth model showing Ukrainians as lower creatures, characterized by cruelty, hatred, vindictiveness, and betrayal predilection. The Polish writer does not take into account the components of Ukrainian identity such as language, religion, eagerness for independence and depicts Ukraine as a demonic place having nothing in common with Poland. Along with the stereotyped demonized image of the Ukrainians in the novel, we have a positive autoimage of the Polish people. The author points to the main mental archetypes, the fundamental components of the national system of values, such as: Christianity, sarmatism, liberation struggle and the decisive role of a public duty. M. Starytskyi was aware of the polemical nature of his historic «project» designed to establish the Ukrainian «reason» against the popular interpretations of Polish historiography, in particular the most representative novel «With Fire and Sword». It is necessary to emphasize that Ukrainian authors not only opposed H. Senkevych, but also developed their own historiosophical tradition, initiated by M. Hohol and P. Kulish. M. Starytskyi actively uses the Cossack myth, combining it with folk tradition. The idealization of the Cossacks is a kind of Ukrainian national spirit affirmation, revealing its essence in this form.

Originality. Having a strong desire to correct the Polish image of Ukraine was one of the permanent tendencies for the Ukrainian literature of the centuries. It also served as a significant stimulus for the self-improvement of Ukrainian literature. And became an important urge for Ukrainian-Polish literary dialogue initiation, encouraging Ukrainian artists actively join to the literary discussion of the Ukrainian image.

Conclusion. During the nineteenth century definite stereotypes (myths) of mutual perception were adopted and formed in the Ukrainian and Polish consciousness. The appearance of a number of works that require a separate analysis became the evidence of this process. In addition, it should be noted that Ukrainian-Polish relations need further thoughtful study from the nation-building point of view. And not only Ukrainian and Polish, but also Lithuanian, Russian, Jewish, and Belarusian (for example, a comparative study of Ukrainian-Polish and Russian-Polish stereotypes).

Key words: imago, discourse, reception, response, stereotypes, myth, image, contacts, dialogue, polemics.

*Одержано редакцією – 13.09.2017
Прийнято до публікації – 4.10. 2017*